

Gülmarə Tanrıverdiyeva
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, i.ü.f.d.

UZUNMÜDDƏTLİ İNVESTİSİYALARIN UÇOTUNUN TƏŞKİLİ VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Məqalədə uzunmüddətli investisiyaların, o cümlədən qeyri-maddi aktivlərin, onların köhnəlməsinin uçotunun təşkili məsələləri araşdırılır. Eyni zamanda kapital qoyuluşunun uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri öz əksini tapır.

Uzunmüddətli investisiyalar təsərrüfatın fəaliyyətində mühüm rol oynadığından onun uçotunun aparılması əsas problemlərdən biri sayılır. Buna görə də uçotun qarşısında duran əsas vəzifələr aşağıdakılardır:

- xərc növləri və obyektlərin kontekstində tikinti üçün çəkilən bütün xərclərin tam, vaxtında və dəqiq əks etdirilməsi;
- əsas vəsaitlərin istismarına və tikinti işlərinin gedişinə nəzarətin təmin edilməsi;
- əsas vəsaitlərin, torpaq, təbiət obyektləri, qeyri-maddi aktivlər və qiymətli kağızları investisiya dəyərinin düzgün müəyyən edilməsi və əks olunması;
- uzunmüddətli investisiyaların maliyyə mənbələrinin mövcudluğuna və istifadəsinə nəzarət.

Müəssisənin istehsal (xidmət) sferasında bir ildən çox iştirak edən, dəyəri normativ sənədlərlə tənzimlənən, köhnəldikcə öz dəyərini qanunvericiliklə müəyyən edilmiş normalarla hissə-hissə məhsulun (xidmətin) dəyərinə keçirən, istehsal (xidmət) prosesində öz natural formasını saxlayan əmək vasitələri əsas vəsaitlər adlanır. Azərbaycan Respublikası Vergilər Məcəlləsinə əsasən əsas vəsaitlərin istifadə müddəti bir ildən çox, vahidin və ya dəstinin dəyərinin minimum həddi 500 manatdan çox olan əmək vasitələridir.

Əsas vəsaitlər mühasibat balansının 11-ci maddəsində “Torpaq, tikili və avadanlıqlar” adlanır. “Torpaq, tikili və avadanlıqlar” 7 sayılı Milli Mühasibat Uçotu Standartında açıqlanıb. Mühasibat balansının bu maddəsinə təşkilatın mülkiyyətində olan və ya maliyyə icarəsi üzrə istifadə edilən, amortizasiya xərcləri çıxıldıqdan sonra torpağın, tikililərin, avadanlıqların xalis balans dəyəri aiddir. Bu maddəyə həmçinin 13 sayılı Milli Mühasibat Uçotu Standartına əsasən torpaq, tikili və avadanlıqların təkrar istehsalı ilə əlaqəli yaranmış hər hansı məsrəflərin kapitallaşdırılması daxildir. Torpaq, tikili və avadanlıqlar müvafiq olaraq hesablar planının 111 və 113-cü hesablarında uçota alınır.

Torpaq, tikili və avadanlıqların uçotu onların nümunəvi təsnifatına müvafiq olaraq, mərkəzləşdirilmiş qaydada təşkil edilir. Uçot hər bir təsnifat qrupu daxilində ayrı-ayrı inventar obyektləri çərçivəsində aparılır. Inventar obyekt dedikdə, vahid bütövlükdə birləşdirilmiş və konkret istehsal funksiyalarını yerinə yetirilməsi üçün ayrılmış torpaq, tikili və avadanlıqların, bioloji aktivlərin hər bir ayrıca əşyası və ya kompleks əşyası başa düşülür.

Uçotun düzgün təşkil edilməsi və torpaq, tikili və avadanlıqların mühafizəsinə nəzarətin təmin edilməsi üçün, hər bir inventar obyektinə müəyyən nömrə verilir. Inventar nömrəsi obyektin təşkilatda bütün istismar dövrü ərzində saxlanılır. O, obyektin mövcud olması və hərəkətini rəsmiləşdirən bütün ilkin sənədlərdə əks olunur.

Torpaq, tikili və avadanlıqların düzgün istifadə edilməsi ölkənin iqtisadiyyatının gələcəkdə yüksəldilməsi üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Ona görə həmin vəsaitlərin yaxşı təşkil edilmiş mühasibat uçotunun təşkili ilə təmin etməlidir.

Kommersiya təşkilatlarında torpaq, tikili və avadanlıqlar, binalar, qurğular, ötürücü qurğular, maşın və avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri, alətlər, istehsalat inventarları və ləvazimatları, təsərrüfat inventarları və sair vəsaitlər əsas vəsaitlərin tərkibinə daxil edilir.

Təşkilat ödəmə hesabına, yeni obyektlərin tikilməsi və ya uzunmüddətli investisiyalar qaydasında, fəaliyyətdə olan istehsal güclərinin yenidən qurulması, genişləndirilməsi və texniki cəhətdən yenidən silahlanması nəticəsində cari və uzunmüddətli icarə şərtləri ilə torpaq, tikili və avadanlıq əldə edə bilər. Kommersiya təşkilatı nizamnamə kapitalına qoyuluş kimi iştirakçıdan (təsisçidən) tor-

paq, tikili və avadanlıq da ala bilər. Təşkilatın balansına qəbul edilmiş torpaq, tikili və avadanlıqların mövcudluğu və hərəkətinin uçotu 111 sayılı “Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Dəyər” adlı aktiv inventar hesabında aparılır [3].

İşlərin təşkilinin xarakterinə kapital qoyuluşları ya podrat üsulu ilə, yəni müqavilə əsasında xüsusi tikinti təşkilatı vasitəsi ilə və yaxud da təşkilatların özləri tərəfindən, yəni təsərrüfat üsulu ilə yerinə yetirilir.

Kapital qoyuluşlarının uçotu həm tikinti üzrə bütövlükdə və həm də ayrı-ayrı obyektlər üzrə (binalar, qurğular, ötürücü qurğular və s.) obyektləri işə salana qədər və ya müvafiq işlərin və məsrəflərin silinməsinə tamamilə yerinə yetirənə qədər ilin və tikintinin əvvəlindən artan yekunla faktiki məsrəflər üzrə aparılır. Bununla yanaşı, sifarişçi tikintinin həyata keçirilməsi üsulundan asılı olma-yaraq həyata keçirilən kapital qoyuluşlarının uçotu smeta dəyəri ilə aparılır. Sifarişçinin mühasibatında bütün maliyyələşmə mənbələrində həyata keçirilən kapital qoyuluşlarının uçotu 113 sayılı “Torpaq, tikinti və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması” hesabında aparılır. Hesabın debetində müəyyən edilmiş qaydada torpaq, tikinti və avadanlıqların obyektlərinin ilkin dəyərinə daxil edilən sifarişçinin faktiki məsrəfləri, həmçinin tikili və avadanlıqların obyektlərinin ilkin dəyərinə daxil edilən sifarişçinin faktiki məsrəfləri, həmçinin tikili və avadanlıqların obyektlərinin ilkin dəyərinə daxil edilməyən, tikili və avadanlıqların tikintisi və əldə edilməsi ilə əlaqədar olan məsrəflər də əks olunur.

Uzunmüddətli investisiya qoyuluşlarının uçotunun mürəkkəbliyini nəzərə alaraq, onların analitik uçotunu düzgün təşkil etmək çox vacibdir. Əsaslı tikinti üzrə məsrəflərin analitik uçotu 18 sayılı “Kapital qoyuluşları üzrə məsrəflər cədvəlində” aparılır. Kapital qoyuluşları üzrə əməliyyatlar 16 sayılı jurnal-orderdə uçota alınır, əməliyyatlar 113 sayılı “Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması” hesabının krediti üzrə aparılır. Bu zaman işlər ancaq podrat üsulu ilə həyata keçirilərsə 16 sayılı jurnal-orderdə, 113 sayılı hesabın krediti üzrə aparılır. Əgər işlər təsərrüfat üsulu ilə aparılırsa, onların istehsalına çəkilən xərclər 10-M/d sayılı jurnal-orderdə uçota alınır, buna görə də 113 sayılı hesabın krediti üzrə əməliyyatlar 16 sayılı jurnal-orderdə əks olunur.

Podrat üsulu ilə tikinti zamanı sifarişçidə xərclərin uçotunu xərc elementləri üzrə aparmaq lazımdır. Tikinti və quraşdırma işləri üzrə xərclər bütövlükdə obyekt üzrə və ya işlərin mərhələləri üzrə podratçı təşkilatın verdiyi hesablara əsasən smeta dəyəri ilə müəyyən edilir. Xərclərin elementi üzrə uçot, belə halda ancaq öz əksini podratçıda tapır.

Təsərrüfat üsulu ilə tikinti işləri aparılan zaman podrat müqavilələri tərtib olunmur, onlar təşkilatın rəhbərləri tərəfindən müvafiq icraçılara verilir.

İşlərin bu üsulla yerinə yetirilməsi zamanı tikinti-quraşdırma işləri istehsalına məsrəflərin uçotu, təxminən podrat təşkilatlarında olduğu kimi aparılır. Çəkilmiş məsrəflərin uçotunu sifarişçi 202 sayılı “İstehsalat xərcləri” hesabında deyil, 113 sayılı “Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması” hesabında faktiki maya dəyəri ilə obyektlər, işlərin növləri üzrə aparılır. Əsaslı tikinti şöbəsi və sifarişçi təşkilat arasında yerinə yetirilmiş tikinti-quraşdırma işlərinə görə hesablaşmalar smeta dəyəri ilə deyil, faktiki maya dəyəri ilə aparılır. 113 sayılı hesab kalkulyasiya xarakterinə malikdir. Bu hesabın debetində tikinti başlanandan sonra onun tam başa çatmasına və istismarına təhvil verilməsinə qədər artan yekunla tikinti obyektlərinə çəkilən faktiki məsrəflər, müvafiq hesablarda (201, 202, 721, 533 və b.) kreditlərində əks etdirilir [3].

Kapital qoyuluşları öz ehtiyacları üçün yerinə yetirən podratçı təşkilatlar tikinti-quraşdırma işləri üzrə məsrəfləri (onlar planda olan zaman) əvvəlcə 202 sayılı “İstehsalat məsrəfləri” hesabında uçota alır və işlərin təhviyi həyata keçirildikcə 601 sayılı “Satış” hesabına keçirirlər. 113 sayılı hesabda bu işlər smeta maya dəyəri ilə əks olunur.

Kapital xarakterli bütün xərclər çox vaxt aşağıdakı maya dəyəri maddələri: materiallar, fəhlələrin əmək haqqı, inşaat maşınları və mexanizmlərinin istismarı üzrə məsrəflər, üstəlik xərclər üzrə qruplaşdırılır.

Montaj tələb edən və qurulmaq üçün ayrılan ölkə və xarici texnoloji, energetika və istehsalat avadanlıqları (emalatxana, təcrübə qurğuları və laboratoriyaları üçün avadanlıqları daxil etməklə) bina tikənlər (sifarişçilər) tərəfindən quraşdırmaya təhvil verənə qədər 113 sayılı “Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması” hesabında uçota alınır. Avadanlıq faktiki maya dəyəri ilə uçota alınır, onun tərkibinə aşağıdakılar daxil edilir: malgöndərənin qiyməti ilə avadanlı-

ğın dəyəri; onun qurulması üzrə nəqliyyat xərcləri və tədarük anbar xərcləri. Nəqliyyat və tədarük anbar xərclərinin dəyəri 10-M/d sayılı jurnal-orderdə təsdiq olunan smetaya əsasən müəyyən edilmiş maddələr üzrə aparılır [3].

Quraşdırma tələb edən avadanlığın smeta dəyəri yerinə yetirilən kapital qoyuluşlarına daimi istismar yerində onun qurulması üzrə işlər faktiki başlanan aydan və avadanlığın quraşdırılmasına aid qiymət cədvəlinə əsasən ödənilməli olan avadanlığın iriləşdirilmiş yığılması başlanan aydan və ya avadanlığın quraşdırılmasına aid qiymət cədvəlinə əsasən ödənilməli olan avadanlığın iriləşdirilmiş yığılması başlanan aydan başlayaraq daxil edilir.

Həmin avadanlığın dəyəri yerinə yetirilmiş kapital qoyuluşlarına, yerinə yetirilmiş işlərin və məsrəflərin smeta dəyəri haqqında arayış əsasında daxil edilir. Bu arayışlarda quraşdırılması başa çatan hər bir avadanlıq növü və ya onun qovşağı üzrə məlumatlar verilir. Arayış və inventarlaşma aktları əsasında bina tikənlərin (sifarişlərin) mühasibat uçotunda yazılışlar aparılır.

Bina tikintinin (sifarişçinin) uçotunda quraşdırmağa təhvil verilmiş avadanlıqlar 113 sayılı hesabda onun əldə edilməsi ilə əlaqədar olan faktiki məsrəflərlə əks etdirilir.

Quraşdırma tələb edən, lakin tikinti smetasına əsasən daimi ehtiyat üçün ayrılan avadanlıqlar yerinə yetirilən kapital qoyuluşlarına ancaq onun təyinat yerinə daxil olmasından, alıcılar tərəfindən mədaxil edildikdən və maddi-məsul şəxsə mühafizəyə təhvil verildikdən sonra daxil edilir. Bu avadanlığın yerinə yetirilmiş kapital qoyuluşuna daxil edilməsi üçün əsas kimi, torpaq, tikili və avadanlıqların təhvil-qəbul (daxili yerdəyişmə) aktı (qaimə) hesab olunur.

Bina tikənlər (sifarişçilər) istehsalat məqsədləri üçün, həmçinin quraşdırma tələb etməyən avadanlıqlar (lokomotivlər, vaqonlar, traktorlar, inşaat və yol maşınları, avtomobillər, hesablama maşınları və s.) əldə edirlər, onlar dayaqlara, özüllərə əlavə olaraq yığılmadan və quraşdırılmadan istismar edilir. Belə avadanlıqların, həmçinin alətlərin və inventarların smeta dəyəri yerinə yetirilən kapital qoyuluşlarına ancaq onlar təyinat yerinə daxil olduqdan, malalanlar tərəfindən torpaq, tikili və avadanlıqların təhvil-qəbul aktına əsasən mədaxil edildikdən və maddi-məsul şəxsə qorunmaq üçün verildikdən sonra daxil edilir.

Əldə edilən avadanlıqların bəzi növləri, yəni sərbəst dayanan dəzgahlar, nəqliyyat vasitələri, inşaat maşınları və mexanizmləri, ölçü aparatları, inventar və alətlər istismara verilmək üçün xərc tələb etmir və buna görə də onlar tikinti və avadanlıqların hazır obyektləri sayılırlar.

Quraşdırma tələb etməyən avadanlıqlar, alətlər və inventarlar 113 sayılı hesabda əks olunurlar. Sifarişçinin uçotunda 113 sayılı hesabın debeti və 531 sayılı “Malgöndərənlər və podratçılara qısamüddətli kreditör borcları” hesabının debeti və 223 sayılı “Bank hesablaşma hesablarının” krediti üzrə yazılış tərtib edilir.

Dövlət qəbul komissiyasının aktı əsasında qəbul edilmiş obyekt başa çatmış tikinti hesab olunur. Daha doğrusu, başa çatmış tikintiyə bütün tikinti-quraşdırma işləri, avadanlıqların quraşdırılması üzrə işlər tamamilə başa çatan, müəyyən edilmiş qaydada qəbul aktı ilə rəsmiləşdirilən və təsdiq edilən, istismara qəbul edilmiş obyektlər aiddir. Başa çatmış kapital qoyuluşlarına aiddir: müəyyən edilmiş qaydada işə salınması aktla rəsmiləşdirilən tikinti və quraşdırılması başa çatan obyektlər üzrə məsrəflər; tikinti və avadanlıqların tərkibinə daxil edilən quraşdırılması tələb olunmayan avadanlıqların, inventarların, alətlərin və digər əşyaların əldə edilməsi üzrə məsrəflər tikinti və avadanlıqların dəyərini artırmayan məsrəflər; ayrı-ayrı obyektlərin tikintisində pay iştirakı qaydasında digər təşkilatlara verilən maliyyələşmə; qəti surətdə dayandırılmış və həyata keçirilməmiş tikinti üzrə müəyyən edilmiş qaydada məsrəflər. Başa çatmış tikinti üzrə məsrəflər 113 sayılı hesabdən müvafiq maliyyələşmə hesabına 341, 342, 544 sayılı hesabların debetinə silinir [3].

Buna oxşar qaydada torpaq, tikili və avadanlıqların dəyərini artırmayan məsrəflər və həyata keçirilməyən və qəti surətdə dayandırılan əsaslı tikinti üzrə məsrəflər silinir.

Sifarişçi (bina tikən) tərəfindən ödəməyə qəbul edilməyən başa çatmamış əsaslı işlər mühasibat hesablarında əks olunmur və balansda göstərilmir. Belə işlər ancaq analitik uçotda tikinti obyektləri çərçivəsində sorğu kimi uçota alınmalı və ancaq 2 sayılı formada hesabatda göstərilməlidir. 113 sayılı hesabda məsrəflər ancaq onları maliyyələşdirən bank təşkilatı tərəfindən ödənildikdə və ya ödəməyə qəbul edildikdə əks olunur.

Kapital qoyuluşları üzrə əməliyyatların mühasibat hesablarında əks etdirilməsi

№	Əməliyyatın məzmunu	Müxəbirləşən hesablar	
		Debet	Kredit
1	İstismara qəbul edilmiş, habelə ödəmə hesabına başqa təşkilatlardan və şəxslərdən əldə edilən torpaq, tikili və avadanlıqların dəyəri uçotda əks etdirilib.	111	113
2	Torpaq, tikili və avadanlıq obyektlərinin ilkin dəyərinə daxil edilməyən, torpaq, tikili və avadanlıqların əldə edilməsi ilə əlaqədar olan məsrəflər silinib.	341, 342, 544	113
3	Yerinə yetirilmiş işlərə görə sifarişçidə podratçı təşkilatın hesabı əks etdirilib.	113	531
4	Podratçıya köçürülən məbləğə: a) təşkilatın vəsaiti hesabına ödəmə aparılan zaman b) bankın uzunmüddətli kreditləri hesabına ödəmə aparılan	531 531	223 401
5	Sifarişçinin mühasibat uçotunda anbara daxil olan, quraşdırılma tələb edən avadanlıqlar mədaxil edilib	113	531
6	Quraşdırılmış avadanlığın dəyəri sifarişçinin mühasibat uçotunda əks etdirilib.	113.1	113.2
7	Təşkilatın nizamnamə kapitalına təsisçilərin qoyuluşları hesabına təsisçilər tərəfindən keçirilən avadanlıqlar mədaxil edilib.	113.2	302

Bazar iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə qeyri-maddi aktivlərin payı və əhəmiyyəti durmadan artacaqdır. Qeyri-maddi aktivlər fiziki əsası olmayan, lakin sahibkarın imtiyazı və hüququ əsasında dəyər yaradan dövrüyyədənkənar aktivlərdir. Müəssisənin qeyri-maddi aktivlərinə təsərrüfat fəaliyyətində uzun müddət istifadə edilən, gəlir gətirən, torpaq sahələrindən, təbii ehtiyatlardan (sərvətlərdən) istifadə hüquqları, patentlər, lisenziyalar, “nou-hau”, program məhsulları, inhisar və imtiyaz (üstünlük) hüququ (xüsusi fəaliyyət növünə verilən lisenziyalar da daxil olmaqla), təşkilati xərclər, ticarət markaları, əmtəə nişanları və s. aiddir. Qeyri-maddi aktivlərin əsas xüsusiyyəti maddi-əmlak (fiziki) quruluşlarının olmaması, uzun müddət ərzində istifadə edilməsi, təşkilata xeyir gətirmə qabiliyyətinin olması hesab olunur [2].

101 №-li “Qeyri-maddi aktivlər” (Dəyər) hesabı müəssisələrin mülkiyyətində olan qeyri-maddi aktivlərin mövcudluğu və hərəkəti haqqında məlumatları ümumiləşdirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Obyektlərin qeyri-maddi aktivlərə aid edilmə qaydası və onların tərkibi qanunverici və başqa normativ aktlarla nizamlanır. Qeyri-maddi aktivlər qeyri dövriyyə aktivlərinin ayrılmaz hissəsidir.

Qeyri-maddi aktivlər uçot və hesabatda onların alınmasına və planlı məqsədlərə işlənməsi üçün düzəldilib yararlı hala salınmasına çəkilən xərclərlə (ilkin dəyərinə) əks etdirilir və istifadə edildikcə onların dəyəri istismar müddətindən asılı olaraq müəssisə tərəfindən müəyyən edilmiş xüsusi köhnəlmə normaları əsasında hər ay (bərabər miqdarda) köhnəlmə hesablanaraq məhsulun (xidmətin) dəyərinə, tədavi xərclərinə silinməklə ödənilir. Faydalı istifadə müddətini müəyyən etmək mümkün olmayan qeyri-maddi aktivlər üzrə köhnəlmə normaları 10 il müddətinə (müəssisənin fəaliyyət müddətindən çox olmayaraq) müəyyən edilir.

Qeyri-maddi aktivlər 101 №-li “Qeyri-maddi aktivlər” hesabında ilkin dəyərle uçota alınır. Bu dəyərlər obyektlər üzrə aşağıdakı qaydada müəyyən edilir:

- təsisçilər tərəfindən müəssisəyə nizamnamə kapitalı kimi qoyulan obyektlər üzrə tərəflərin razılığına əsasən;
- digər müəssisə və şəxslərdən pulla əldə edilmiş obyektlər üçün bu obyektlərin əldə edilməsi və hazır vəziyyətə gətirilməsi üzrə faktiki məsrəflərdən asılı olaraq;
- digər müəssisə və şəxslərdən əvəzsiz alınmış obyektlər üçün müəssisənin daim fəaliyyətdə olan qiymətlərinə komissiya müəyyən etdiyi dəyərlə.

101 №-li “Qeyri-maddi aktivlər” hesabı üzrə analitik uçot qeyri-maddi aktivlərin növləri və ayrı-ayrı obyektləri üzrə aparılır. Bununla əlaqədar olaraq hər bir obyekt üzrə xüsusi formada kart tərtib olunur.

12 sayılı mühasibat uçotu standartına əsasən qeyri-maddi aktivin ilkin qiymətləndirilməsi onun ilkin dəyəri əsasında aparılmalıdır.

AR Vergi Məcəlləsinin 143-cü maddəsinə əsasən aktivlərin dəyərinə onların alınması, gətirilməsi, istehsalı, tikilməsi, quraşdırılması və qurulması üçün çəkilən xərclər, həmçinin vergi ödəyici-

sinin gəlirdən çıxmaq hüququna malik olduğu xərclər və əsas vəsaitlərin (vəsaitin) yenidən qiymətləndirilməsindən yaranan artım (yenidən qiymətləndirilmə nəticəsində yaranan müsbət fərq) istisna edilməklə, aktivlərin dəyərini artıran digər xərclər daxil edilir. Aktivlər kreditlər hesabına alındığı halda, kredit faizləri aktivlərin dəyərini artırmır və AR Vergi Məcəlləsinin 108-ci maddəsinə uyğun olaraq gəlirdən çıxılır. AR Vergi Məcəlləsinin 118-ci “Qeyri-maddi aktivlərə çəkilən xərclərin gəlirdən çıxılması” maddəsinə əsasən:

- Hüquqi və fiziki şəxslərin bir ildən artıq müddətə təsərrüfat fəaliyyətində istifadə etdikləri qeyri-maddi obyektlərə çəkilən xərclər qeyri-maddi aktivlərə aiddir.

- Qeyri-maddi aktivlərə çəkilən xərclər Vergi Məcəlləsinin 114-cü maddəsi ilə müəyyən edilən amortizasiya dərəcəsi ilə hesablanan amortizasiya ayırmaları şəklində gəlirdən çıxılır.

- Qeyri-maddi aktivlərin alınmasına və ya istehsalına çəkilən xərclər vergi ödəyicisinin vergiyə cəlb olunan gəlirinin hesablanması zamanı gəlirdən çıxılmışdırsa, həmin xərclər amortizasiya olunmalı qeyri-maddi aktivlərin dəyərinə aid edilmir [1].

Müəssisəyə daxil olan bütün qeyri-maddi aktivlər kapital qoyuluşu hesab olunmaqla 103 №-li “Qeyri-maddi aktivlərlə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması” hesabının “Qeyri-maddi aktivlərin əldə edilməsi” subhesabında əks olunur. Səhmdar cəmiyyətlərində səhmdar tərəfindən nizamnamə kapitalı kimi verdiyi qeyri-maddi aktiv bir tərəflərlə razılaşdırılmış qiymətlərlə 101 №-li “Qeyri-maddi aktivlər” hesabının debetinə və 302 №-li “Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilmiş hissəsi” hesabının kreditinə yazılış aparılır (Dt 101 Kt302).

Təsisçilər tərəfindən müəssisəyə nizamnamə kapitalı kimi qoyulan qeyri-maddi aktivlər mə-daxil edildikdə 101 №-li “Qeyri-maddi aktivlər” hesabının debetində və 534 №-li “Dividendlərin ödənilməsi üzrə təsisçilərə kreditor borcları” hesabının kreditində əks etdirilir (Dt 101 Kt534).

Digər müəssisə və şəxslərdən pulla əldə edilmiş qeyri-maddi aktivlər 101 №-li “Qeyri-maddi aktivlər” hesabının debetinə və 103 №-li “Qeyri-maddi aktivlərlə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması” hesabının kreditinə yazılmaqla mə-daxil edilir (Dt 101 Kt103).

Dövlət orqanlarından maddi yardım kimi, digər müəssisə və şəxslərdən əvəzsiz alınmış qeyri-maddi aktivlərin mə-daxili 101 №-li “Qeyri-maddi aktivlər” hesabının debetində. 331 №-li “Yenidən qiymətləndirmə üzrə ehtiyat” hesabının kreditində əks etdirilir (Dt 101 Kt331).

Qeyri-maddi aktivlər uzun müddət istifadə olunur və öz dəyərlərini tədricən istehsal olunmuş məhsulların dəyərinə keçirir. Bununla əlaqədar olaraq müəyyən olunmuş normalar üzrə qeyri-maddi aktivlərə hər ay köhnəlmə (amortizasiya) hesablanır [2].

Qeyri-maddi aktivlərə köhnəlmə hesablanarkən 202 №-li “İstehsalat ehtiyatları”, “Ümumi təsərrüfat xərcləri” və sairə digər istehsalat xərclərini əhatə edən hesabların debetinə və 102 №-li “Qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsi” hesabının kreditinə yazılış aparılır. Qeyri-maddi aktivlərin ayrı-ayrı obyektləri üzrə köhnəlmənin hesablanması onların səmərəli istifadə olunması müddəti ərzində yerinə yetirilir.

101 №li “Qeyri-maddi aktivlər” hesabı aşağıdakı hesablarla müxəbirləşdirilir:

Debet üzrə

103 № - Qeyri-maddi aktivlərlə bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması;

221 № - Kassa;

223 № - Bank hesablaşma hesabı;

302 № - Nominal (nizamnamə) kapitalının ödənilmiş hissəsi;

177 № - Digər uzunmüddətli debitor borcları;

331 № - Yenidən qiymətləndirmə üzrə ehtiyat;

342 № - Mühəssabat uçotu siyasətində dəyişikliklər və əhəmiyyətli səhvlər ilə bağlı mənfəət (zərər) üzrə düzəlişlər.

Kredit üzrə

151 № - Asılı və birgə müəssisələrdə investisiyalar;

611 № - Sair əməliyyat gəlirləri;

225 № - Pul vəsaitlərinin ekvivalentləri.

Aktivin rəhbərlik tərəfindən nəzərdə tutulmuş tərzdə fəaliyyət göstərməsi üçün yararlı olduğu andan dayandırılır. Buna görə də torpaq, tikili və avadanlıqların istismarı və ya yerdəyişməsi üzrə

xərclər həmin aktivin balans dəyərinə aid edilmir. Məsələn, aşağıda qeyd olunan məsrəflər torpaq, tikili və avadanlıq obyektlərinin balans dəyərinə daxil edilmir:

a) rəhbərlik tərəfindən nəzərdə tutulmuş tərzdə fəaliyyət göstərə bilən obyektin hələ istismara hazır vəziyyətə gətirməli olduğu və ya tam gücü ilə istismar olunmadığı müddət ərzində yaranan məsrəflər;

b) aktivin istifadəsi nəticəsində hazırlanan məhsullara ehtiyacın artdığı zaman yaranan ilkin əməliyyat məsrəfləri;

c) müəssisə tərəfindən həyata keçirilən bütün əməliyyatların və ya onların bir qisminin yerinin dəyişdirilməsi və ya yenidən təşkil olunması məsrəfləri;

d) bəzi əməliyyatlar torpaq, tikili və avadanlıq obyektinin inşa edilməsi və hazırlanması ilə əlaqədar həyata keçirilsə də, bu obyektin rəhbərlik tərəfindən nəzərdə tutulan tərzdə fəaliyyət göstərə bilməsi üçün vacib deyil. Bu təsadüfi əməliyyatlar tikinti və hazırlama fəaliyyətlərindən əvvəl və ya həmin fəaliyyətlərin həyata keçirildiyi müddət ərzində baş verə bilər. Məsələn, tikinti başlayana qədər binanın sahəsini avtomobil parkı kimi istifadə etməklə gəlir qazanmaq olar. Çünki təsadüfi əməliyyatlar rəhbərlik tərəfindən nəzərdə tutulan qaydada fəaliyyət göstərmək üçün obyektin yerləşdirilməsi və işlək vəziyyətə gətirilməsi zəruri əhəmiyyət kəsb etmir. Təsadüfi əməliyyatlar üzrə gəlir və xərclər, müvafiq olaraq mənfəət və zərər haqqında hesabatda tanınır və müvafiq gəlir və xərc maddələrinə daxil edilir.

Açar sözlər: uzunmüddətli investisiyalar, qeyri-maddi aktivlər, köhnəlmə, balans, nizamnamə kapitalı

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2016, 360 s.
2. Kərimov A.R. Mühəsibat uçotu, vergilər. 13-cü nəşr. Bakı: CBS-PP, 2016, 512 s.
3. Sadıqov Ə.A., Sadıqov T.Ə., Cəfərova Ş.Ə., Sadıqov C.Ə. Mühəsibat uçotu. Bakı: İqtisad Universiteti, 2012, 688 s.

Гульнара Танривердиева

ПУТИ ОРГАНИЗАЦИИ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕТА ДОЛГОСРОЧНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

Резюме

В статье исследуются вопросы организации учета долгосрочных инвестиций, в т.ч. нематериальных активов, их износа. Здесь также нашло свое отражение пути совершенствования учета капитальных вложений.

Ключевые слова: долгосрочные инвестиции, нематериальные активы, износ, баланс, уставной капитал

Gulnara Tanriverdiyeva

WAYS OF ORGANIZATION AND IMPROVEMENT OF LONG-TERM INVESTMENTS

Summary

The article explores the issues of the organization of accounting of long-term investments, intangible assets, their wear. Here, it also reflects the ways to improve the accounting of capital investments.

Keywords: long-term investments, intangible assets, wear, balance, charter capital